

Topkapı Sarayındaki Dört Cöng

Z. V. TOGAN

Topkapı sarayındaki hüsnühat ve resim albümlerinden bahsederken bu gibi albümlere ve büyük şiir mecmualarına "beyâz-i buzurg" mânasiyle "cöng" ("cung") denildiği mälumdur¹⁾. Burada bunlardan 2152, 2153, 2160 ve 2154 numaralı olanları bahis mevzuudur. Bunlara da kısaltma işareti olarak sıra ile ve ileride izahedileceği vechile "CBs,,", "CY,I,,", "CY,II,,", ve "CBh" işaretleri kullanılacaktır. Bunlardan bizce CBs ile belirtilen 2152 sayılısının, "CBh,,", işareti ile belirttiğimiz 2154 numaralı cöngden alınarak Lâhürde 1936 basılan Dost Muhammed'in, *Hâlât-i hünerverân*'ın da s. 15 te "Cung-i Baysunguri,,", tesmiye olunan Baysungur albümü olduğunu "Büyük Türk hükümdarı Şahruh,,", nam yazımda (*Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, III, 1949, s. 529-532) izah etmiştim. İşte biz de bu albümü "Cung-i Baysunguri" den ihtisar ederek burada "CBs,,", işareti ile belirtiyoruz. 2153 ve 2160 sayılı cöngler, bizde kendilerine yanlış olarak bazen "Fatih Albümü,,", denilmesine²⁾ rağmen Akkoyunlu Yakub Bey'in cöngleri olduğu sâbit olduğundan³⁾ bunları "Cung i Ya'qûbî, cild I" ve "Cung-i Ya'qûbî cild II" den kısaltılarak "CY,I" ve "CY,II" işaretleriyle belirtiyoruz. (Gerçi bu cönglere Bediuzzeman Mirzanın koleksiyonunun karıştığı da muhakkaktır). 2154 sayılı albüm ise Şah İsmail'in oğlu Behram Mirza için yapılmış bir cöngdür, bunu da "Cung-i Behramdan" kısaltarak "CBh,,", işareti ile belirttik. Bunlardan bir cildi 1910 da Münih'te açılan Şark sanat sergisine götürülerek teşhir edilmiş ve bundan bahseden E. Kühnel "Şarkî Türkistan manihai minyatürlerindeki resim sanatının iranî şekle bürünmüş, aralarında uygurca yazılar da bulunan mühim bir koleksiyon" olduğunu söylemekle iktifa etmiştir⁴⁾. Daha sonra rus İ. Stchoukine 1935 te bunlardan CY,I ve CBh cönglerini tetkik ederek bir makale neşretmişse de⁵⁾ arapça ve farsça okumasını bilmediğinden hükümleri ancak minyatürlerin şekline istinad etdirebilmiştir. Maamafih bu cönglerdeki eserlerin diğer bazı benzerleri üzerinde çalışan bazı sanat tarihçileri gibi Stchoukine de buradan Şeyhî ve Muhammed Siyah Kalem işaretleriyle belirtilen eserlerin Kıpçak (Altınorda) sanat eserleri mektebine mensup olduklarını doğru tesbit etmiştir. Ben merhum Halil Edhem Beyin muzaheretiyile daha 1929 senesindenberi meşgul olarak bu eserlerin mahiyetini tesbit hususunda bilhassa yazılardan da istifade ettim. Bu makalede işte bu araştırmaların kısa bir hülâsasını vereceğim.

Şimdiden söylemeliyim ki, CY,II in ilk sayfasında Yavuz Sultan Selimin tuğra şeklindeki mührü'nün delâlet ettiği gibi bu eserler Yavuz zamanında buraya gelmiş, Yavuz bunları Azerbaycan seferinde Safevî eserleri ve hazinesi ile birlikte getirmiş; veyahut da Yavuzla beraber İstanbula gelmiş olan Bediuzzeman Mirzâ, Yakub bey ve Alişîr'den sonra kendi hizmetine intisab etmiş olduğunu ilerde göreceğimiz Herath Muhammed Nakkaşa ve Baykara-Alişîr devrinin di-

1) Kelime için bak: *Ferheng-i Ziya*, s. 668; Binyon ve Wilkenson (*Persian miniature Painting*, London 1933, s. 82) bu kelimeyi yanlış olarak "cenk" ve "war" diye tercüme etmişlerdir.

2) *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, Ankara 1952, s. 30-35.

3) Sakisian bu cönglerden gördüklerini doğru tesbit etmiş, Eskiden 37083 numaralı olan CB'nin Baysungur albümü olduğunu *La miniature Persane*, p. 44, 60; ve 37084 numaralı olan CY,I in Akkoyunlu Yakub Beyin albümü olduğuna (aynî eser, s. 37,52) işaret etmiştir.

4) *Der Islam*, I, 1910, s. 188

5) Notes sur des peintures persanes du Sérail de Stamboul, JA, t. 226 (1935), p. 117-140

ğer sanatkârlarına âit eserleri, keza kendi hazinelerinde bulunan Baysungur cöngünü de berabergetirmiş olmalıdır. Topkapı Sarayındaki cönglerden 2310 numaralı olanı tamamiyle Baysungur ve Baykara devri eserlerini, hattâ Baykaranın mühürünü ihtiva etmektedir. Bunu da elbette Bediuzzeman Mirzanın getirdiği asardan saymak icabeder. CY,I ve CY,II de nâzım şahsiyet Heratta Baysungur akademisine mensup ve o akademinin reisi olan Cafer Tebrizînin talebesi olan Heratlı Şeyh Muhammed Hafinuvis (ismi Haydar Mirza'nın Târîh-i Reşîdî'sinde böyle) dir. Bu zat Pîrbudağın, belki de Yakûb Beyin akademisinde üstadı Caferin Baysungur akademisinde oynadığı rolü oynamış ve onu taklid etmiştir. CY, I, 98 a da Caferin akademi faaliyeti hakkında Baysungura sunduğu raporun bir nüshası müdderiç olduğu gibi, vr. 137 a da kendisi tarafından "Sultan" a, herhalde Pîrbudağa yahut Yakub Beye, yazdığı bir raporu bulunmaktadır ki, her ikisi tarafımdan *Ars orientalis*'te neşredilmek üzere hazırlanmıştır.

BAYSUNGUR CÖNGÜ (CBs) nde eserleri bulunan başlıca sanatkârlar şunlardır: Baysungur ve biraderi İbrahim Mirza, Mîr Halil, Cafer Tebrizî Baysungurî, Maruf Nakkaş, Hoca Kiyaseddin (yani Gıyâseddin) Nakkaş, Heybet Nakkaş, Hoca Abdülhay Musavvir, Celâl Nakkaş, Ahmed Rumî, Ali bn Murtaza al-Hüseyinî, Abdülali Nakkaş, Payende Derviş, Ahmed Cure, Abdulkadir al-Marâgî, Muhammed Hayyâm (Çadircı), Alihoca al-Tabrizî al-Horezmî, Hac Muhammed Muşarricî al-Tabrizî ve oğlu Şeyh Muhammed Muşarricî, Muhammed bn Cemaleddin al-Horezmî, Yusuf Müzehhib. Bunda Temürün ecdâdını ve oğullarının Uygur harfleri ile yazılı ve resimli şeceresi, ilhanlı Ebu Said Bahadır'ın bir fermanbaşlığı, Şah Şuca'dan kalan ve Memlûklerden gelen bazı rik'alar, Hamza romanına âit (tıpkı Viyanada Schünbrunn sarayında olanları gibi) parçalar, tarihî şahıslara, vakalara ve mitolojiye âit resimler bulunmaktadır. Bu makalede biz bu cöng ile fazla meşgul olmayacağız.

Üzerinde duracağımız YAKUB BEYİN CÖNGLERİdir. Bunlar da İlhanlılar ve Celayırlılar zamanı sanatkârlarından Ahmed Musa, Abdullah Sayrafi, Ferenk, Ahmed Padişah yahut Ahmed Veysi (Sultan Ahmed Celayır: CY, I, 107 b) Ahmed Laçın ve Mir Devletyar, Ahmed Rumî ve oğlu Mahmud Rumî; Temür, Baysungur ve Ebu-Said Mirza zamanlarından, Abdullah Herevî, Mir Halil (yahut Halil Mirza), Cafer Baysungurî, Azhar Baysungurî, Şems Baysungurî, Hoca Abdülhay Musavvir, Hoca Abdülhay Münşî Buhârî, Üstad İzzeddin, Birader-i Hoca Kemâl Nakkâş; bizzat Yakub Bey, Hüseyin Baykara ve Alişîr devri sanatkarlarından: Şeyh Mahmud al-Herevî, Şeyh Muhammed, Abdülkerim Horezmî, Abdurrahim Horezmî, Fazlullah Divan, Necm Mesud Gibetullah, Sultanali Meşhedî, Sultan'ali Qainî, Şîrali, Mirak Nakkaş, Muhammed Nakkaş (Muhammed Siyahkalem), Şeyhî Nakkaş, Fahreddin Ahmed, Şerefeddin Hüseyin, Mahmud bn Ahmed al-Rumî, Derviş Muhammed, Abdülbaki al-Bakûvî, bizzat Pîrbudak bn Cihanşah, Yusuf bn Cihanşah, Yâkûb Bey ile Rüstem Beyin ve Hüseyin Baykaranın eserleri bulunmaktadır. BEHRAM MİRZA CÖNGünde (CBh) ise yine İlhanlılar zamanından Ahmed Musanın eserlerinden kopyalar, Cafer Baysunrurî, Azher, Bihzad, Sultan Muhammed, Mirek, Sultanali Meşhedî, Dost Muhammed Musavvirin eserleri bulunuyor. Bunlardan ilhanlı sanatkârı **Ahmed Musa** için bk. *Hâlât-i Hünerverân*, s. 22 ve *Ars İslamica*, VI, 1939, s. 113 142. **Mir Devletyar** için yine *Hâlât-i Hünerverân* 22. ve CYI, 98 a: **Ahmed Laçın**, eserlerine göre, Ahmed Musa'nın muasırı olmuştur. **Abdullah Sayrafi**'den burada (CY,I, 104 b) 721 tarihli yazısı ve pek çok da tarihsiz nümuneler var. Bu zat 750 h. de vefat etmiştir (Mehdi Beyanî, Nu-

mûne-i hutû-i hoş, Tahran 1951. s. 8.; Âlî, *Menâkib-i hünerverân*, 18, 19, 74).

Bu cönglere İlhânî devri eserlerinin pek orijinal parçaları girmiştir. Bunlar Dost Muhammed'in bahsettiği "Cung-i Sultan Ahmed Celayir," den Baysungura geçmiş eserler olsa gerektir.

Ahmed Rumî Temürlüler devrinde Baysungurun akademesinde şühret bulmuş bir büyük hattattır (*Menâkib-i hünerverân* 24; Müstakimzade, *Tuhfe-i hattâtîn*, 93; Habib Efendi, *Hat ve hattâtân*, 58; bundan daha evvel gelen bir Ahmed Siddîqî Rumî vardır ki, başka bir hattattır, bk. Mehdi Beyânî, *Numune-i hutût-i hoş*, 5). Bunun oğlu Mahmud, Akkoyunlu Yakub Beyin zamanında Tebrizde bulunmuştur, eserleri CY, I- 56 a, 79 b de bulunmaktadır.

Baysungur mektebinin başında gelen **Cafer Tebrizî** (Kemâleddin Cafer Baysungurî) Temürün hattatı Miralî Tebrizî ile oğlu Abdullahın yetiştirdiği büyük sanatkardır, 885/1480 de Heratta vefat etmiştir (*Numûne-i hutût-i hoş*, 122; *Ricâl-i Habîb-i al-siyar*, 116; *Menâkib-i hünerverân*, 28, 29, 32). Cönglerde Caferin pek çok eseri vardır. Bunun yetiştirdiği büyük hattatlardan burada Azher, Abdullah Herevî, Şeyh Mahmud ve Şems Baysungurî bu cönglerde eserleriyle bol temsil edilmişlerdir.

Azhar, Ebu Saîd Mirza'nın öldürülmesi ile biten hadiseler sonunda Uzun Hasanın yanında kalmıştır. Tebrizde ve 873/1468 de Şamah'da (CY, I, 94 a) yazdığı eserleri vardır, 880/1475 te hacca gittiğinde Kudüste vefat etmiştir (*Numûne-i hutût-i hoş*, 122; *Menâkib-i hünerverân*, 32, 34).

Mevlana Şemseddin Herevî, Cafer Baysungurî'nin raporunda da çalışmalarından bahsedilen Mevlana Muhammed Husameddin Şems Baysungurî'dir, ki *Hâlât-i hünerverân*, 13 ve CY, I, 28 b de ismi bu şekilde yazılmıştır.

Şeyh Mahmud Herevî Caferin mümtaz talebelerinden biridir. İleride görüleceği veçhile daha Karakoyunluların Heratı işgalleri sırasında İrana gelmiş ve orada kalmış ve eserlerini Karakoyunlu Pirbudak Mirzaya nisbetle Pirbudaqî lakabı ile de imzalamıştır. 846/1442 tarihiyle sadece "Mahmud al-Sultânî" imzasıyla yazdığı bir Kur'ânı Tahran Şah Kütüphanesinde (*Numûne-i hutût-i hoş*, 5, 37), bizde şâir Kâtibî'nin bir şiirini "Şeyh Mahmud Caferî," diye Heratın Gazirgah, ında tamamladığı bir yazısı (CY, I, 161 a), Herevî ve saire imzalarla pek çok eserleri yine şâir Nesimî'nin bir şiirinin yazısı (CY, II, 37 a) vardır. Haltercümesi malûmdur (*Ricâl-i Habîb al-siyar*, 116; *Müstakimzade*, 289). Haydar Mirza Duglat bunu "Şeyh Mahmud Hafinuvis," ismiyle zikreder *Târîh-i Reşîdî*, benim nüsham, s. 591). Alishir Nevayî'nin *Mecâlis* ve zeyillerinde zikredilen "Hoca Mahmud Sebzivârî," (Ali Asgar Hikmet neşri, 103, 277 ve Âlî, *Menâkib-i hünerverân*, 31) başka bir zattır.

Şeyh Abdullah Herevî, diğer lakabıyla Şeyh Şihabeddin Abdullah'dan, cönglerimizde bir çok eser kalmıştır (meselâ: CY, I, 64 a: Abdullah al-Herevî; 110 b: 866 senesinden Abdullâh Herevî). Yine 855 başında (1451 Şubat) Semerkand de yazdığı bir eseri vardır (CY, II, 16 b).¹ CY, I, 159 b de Temürlülerden Ababekir Mirzanın "Ya Rab ol şehd u şeker yalab durur," tuyuğunu yazdığına göre belki menşe itibarıyla de Türktür; bu da Sultanali Meşhedî tarafından yapılan

1) Mevlânâ Şihabeddin Abdullah Herevî'nin 855 senesinde Ulug Bey Heratı işgal ettiğinde bu hükümdar tarafından, diğer bazı sanatkârlarla birlikte Semerkande götürülmüş olduğunu Dost Muhammed *Hâlât-i hünerverân*'ında zikreder. Heratın ihtişamına alışkın olan Şeyh Abdullaha, Semerkanddeki hayat çok bssit görünmüş olacaktır ki CY, II, 16 b deki yazısının imzasında bu şehri بیت الاخران سمرقند tesmiye etmiştir.

bir kopyadır ki, Abdullah kendisine üstad olmuş demektir. Bizim cönglerde Şeyh Abdullah Herevî'nin 866 Saferinde Heratta bulunduğu (CY, I, 110 a) ve Şeyh Mahmud Herevî ile birlikte aynı 866 da Şirazda (CY, I, 111 b), ve Abdülkerim Horezmî ile birlikte yine 866 da (CY, I, 110 b) yazılan yazıları vardır. Aynı zatın bazı yazılarında "Şeyh Abdullah al-Horezmî" imzası da bulunuyor Buna göre bu da Herata Horezmden gelmiş olabilir. Bu zamanın (yani Yakub Bey zamanının) bâzı sanatkârları belki "İmam" isminde bir prence nisbetle, yahut İmamîliğe nisbeti belirtmek üzere "İmamî" lâkabı almışlar. CY, I, 147 a da *الحضرة السلطانية مد ظله* başlıklı bir şiiri imzalayan bir hattat kendisini "İmam al-Ya'qubî" tesmiye etmiş, yani öyle imza etmiştir. Burada "Sultanın mukarrebî" denilen zat muhakkak ki Yakub Beyin mukarrebî ve baş veziri olan Necm Mes'uddur. Yani şiir onun şiiridir. Demek o zaman kendisini Yakub Beye nisbet eden İmam isimli bir sanatkâr, yahut prens de vardı. "İmamî" nisbeti herhalde böyle bir yüksek şahsiyete intisabı belirtmektedir. Şeyh Abdullah'ın da "Şeyh Abdullah al-İmamî" diye imza ettiği görülüyor. Bu imza bir kaç yerde bulunuyor. CY, I, 143 a da Abdurrahman Câmî'nin Yakub Beyi medh ederek gönderdiği şiirlerinden biri (Ali Asgar Hikmet, *Câmî*, Tahran, 1320, s. 38 de bulunan) Sultanali Meşhedi eliyle yazılmış ve "Şeyh Abdullah al-İmamî" de onu "qaṭṭ", usuliyile yazmıştır. Bu zat elbette, Âlî'de (s. 63) "Abdullâh Qâṭî", ismiyle ve Ayasofya'daki Baykara Dîvânı'nın "qaṭṭ" usuliyile yazılan nüshasını yazan olmalıdır. Bu hususta Hebib Efendi'nin s. 261 de zikrettiği Heratlı Abdullah Qâṭî ile birimidir, yoksa ikisi ayrı iki zatıdır, tesbit edemedim. Müstakimzade (s. 289) 849/ 1445 tarihli eserini gördüğünden bahsederken Abdullah Herevî ile Abdullah İmamî'nin aynı zat olması ihtimalini söylemiştir. Muhammed Ali Terbiyet (*Danışmendan-i Azerbaycan*, 239) Abdullah Aşpez yahut Tabbah ile Şeyh Abdullah Herevîyi aynı zat zannediyor. Fakat bizim cönglerimizde Abdullah Tabbah'ın eserleri ayrıca vardır (CY, I, 9 a, ihtimal yine 16 b).

Abdülhay Musavvir, Celayırlı Sultan Uveysin talebesidir (Devletşah, *Tezkire*, Bombay tabı, s. 99). Sonra onu Temür Semerkande getirdi (*Hâlât-i hünerverân* 23, 24); Alişir Nevayî'ye göre o musavvirlikte payesine erişilmez bir yüksekliktir. (*Mahbûb al-qulûb*, İstanbul tabı, s. 119). Haydar Mirza'ya göre (*Târih-i Reşîdî*, benim nussha s. 597) o musavvirler nazarında bir evliyâdır. Bunun eserlerinden cönglerimizde bir kaç tarihî resim vardır (CY, I, 21 a, CY, I, 70 a). Bunlardan 70 a da Temürün portresini vermiştir ki, CBs deki Uygur yazılı resmî nesebnamedeki resmine temamiyle tevafuk etmektedir.

Abdülhay Münşî, aslen Astarabadlı sayılır, amma Yakub Bey için yazdığı bir fermanın sonunda imzası Abdülhay bn Hafız Şeyh Muhammed al-Buharî'dir (CY, I, 77 b). Ebu-Said Mirzadan sonra Uzun Hasanın ve Yakub Beyin münşisi oldu (*Ricâl-i habîb al-siyar*, 146; *Numune-i hutut-i hoş* 122; *Menakıb-i hünerverân* 30, 61), bizim cönglerimizde güzel yazıları vardır (CY, I, 77 b, 87 a).

Mir Halil, Baysungurun akademisinde baş nakkaş olup hattat Caferden sonra en yüksek mevkii işgal etmiştir (*Hâlât-i hünerverân*, 24, 25). Devletşaha göre (s. 134) Şahrüh zamanında sanatın dört sahasından biri olan tasvirde bu devletin birinci musavviri idi ve ikinci Mani sayılırdı. Cönglerimizde bu zatten büyük sayıda ve çok kıymetdar eserler kalmıştır. (O cümleden CY, I, 54 a da bir kapısına "Nuyan-i a'zam",ın emriyle bina edildiği yazılı bir hükümdar sarayının resmi vardır ki, diğer kapısı üzerine "Sultan azam hallad Allah mülkahu", yazılmıştır. Herhalde Şahrüha ait olacak, tam iki sayfa tutar).

Yakub Bey ve Alişir Nevayî zamanı sanatkârlarından **Şeyh Muhammed Herevî**'nin yazıları bu cönglerde pek çoktur. Sakisianın bu zatı Şeyh Muhammed bin Şeyh Kemaleddin Sebzivarî ile (s. 89 - 90) ve bir eserini 964/1557 de bitiren "hattat ve musavvir Şeyh Muhammed,, ile birleştirmesi yanlıştır. Çünkü bizim Şeyh Muhammed Heratlıdır (bk. CY, I, 105 b: *كتبه العبد الفقير شيخ محمد الهروي*). En çok Yakub Beye nisbetle "Şayh Muhammed al-Ya'qubî,, diye imza etmiş, "Şeyh Muhammed al-İmamî,, de o olsa gerektir. "Şeyh Muhammed al-Yusufî" imzaları da vardır (CY, I, 59 a ve saire). Bu Yusuf Mirzanın, Uzun Hasan'ın oğlu, yâni Yakub'un birâderi Yusuf olmayıp Karakoyunlu Cihanşah'ın oğlu Yusuf olması daha çok muhtemeldir. Çünkü bu zat kendisi sanatkâr olduğu gibi sanat ehlini himaye etmiştir (bk. CY, I, 20 a). Kendisinin 867/1462 - 3 tarihli "Yusuf bin Cihanşah,, yazısı da CY, II, 41 b de mevcuttur. Bu böyle olunca Şeyh Muhammed'in de onun zamanına erişmiş olması gerekir. Şeyh Muhammed'in "Şeyh Muhammed al-Tabrizî,, ve "Şeyh Muhammed al-İmamî,, nin imzalı eserleri CY, I, 57 b de bulunuyor. Aynı yerde «Gaybullah al-İmamî» nin yazıları vardır ki CY, I, 143 a da bu zatın Alişir Nevayî'nin türkçe şiirlerinden naklettiği parçalar vardır. Sakisian (s. 90 ve resim levhaları N. 122) Koechlin koleksiyonundan bir Türk prensinin portresini, neşretmiştir ki Şeyh Muhammed imzalıdır ve portrenin kenarları Alişirin manzum türkçe Kırkhadis kitabının parçaları ile süslenmiştir. Nitekim Şeyh Muhammed ile daima beraber bulunan Sultanali Meşhedî'nin de böyle Alişir Nevayiden naklettiği türkçe parçaları bu cöngleri mütaaddid yerde süslemektedir (CY, I, 140 a). Herhalde Şeyh Muhammed Herevî, Gaybullah İmamî ve Sultanali Meşhedî, Irak ve Azerbaycanda yaşadıkları halde hep Herat hatıraları ile yaşayan Türk sanatkârlarındandır. Sakisianın, Şeyh Muhammed tarafından tersim olunan prensin Safevî Şah Tahmasp olacağını zannetmesi varid değildir, çünkü onlar daima destarlardır, bu resim ise Çağatay ve Akkoyunlu prensleri kıyafetindedir. Şeyh Muhammed'in bu portredeki izasını CY, I, 88 b deki zarif yazısındaki imzası ile de karşılaştırmak yerinde olur. Şeyh Muhammed imzalı bir yazı 917 yani 1510 - 11 tarihini taşımaktadır (CY, II, 55 b). Kendisi, 867/1463 tarihlerinde Şirazda vali bulunan Karakoyunlu Yusuf bin Cihanşah'ın ismiyle nisbet alan bir zat ise o tarihte aynı Yusuf Mirzanın yanında Şirazda bulunan Abdurrahim Horezmi Enisî'nin talebesi gösterilen Şeyh Muhammed Kirmânî, (Habib Efendi, 224) aynı şahsiyet olabilir. Yani esasen Kirman Temürlüleri maiyetinde bulunan bir Heratlı Türk olabilir. O halde daha 1463 te tanınmış olarak ortaya çıkmış olan Şeyh Muhammed 917/1511 tarihli yazısı 50 senelik bir sanatkârlık hayatı gösteren bir vesika olur. Bu cihetten Muhammed Ali Terbiyetin (s. 207) Safevîler zamanında bulunan ve 930/1524 te ölmüş gösterilen «Şemseddin Muhammed Tebrizî marûf ba Şîrînqalem» bizim Şeyh Muhammed Ya'kubî'den ayrı bir zat olsa gerek. Çünkü babasının adı başkadır (Ahî Farac Zancânî). Şeyh Muhammedin Sakisian tarafından tetkik olunan ve Evkaf (Türk İslâm Eserleri) Müzesinde 1584 (2053) ve 1251 numaralarda bulunan eserlerinden biri 888/1483, diğeri 889/1484 tarihinde yazılmıştır (Sakisian s. 90). Ve bu son eserde ismi «Şeyh Muhammed Fahreddin Ahmed», yani «Fahreddin Ahmed oğlu Şeyh Muhammed» yazılmıştır. Bu çok mühimdir. Çünkü bizim cönglerde (CY, I, 169 a) *كتبه الاحقر محمد بن شيخ احمد الامامى* imzalı bir yazı vardır ve tip itibariyle Şeyh Muhammedindir. Şeyh Ahmed ve Fahreddin Ahmed bir olsa gerektir. Fahreddin Ahmed, ise Şeyh Mahmud Herevî, Abdurrahim Horezmî ve

Sultanali Meşhedî ile birlikte bulunan ve Herattan gelip İrakta yaşayan maruf bir hattatdır ki eserleri cönglerimizde vardır (CY, II, 17 a: Bağdadda yazılmış, 41 a: 870 de Bağdadda yazılmış ve tamamiyle Şeyh Mahmud, Abdurrahim ve Sultanali'nin eserleri tipinde; 43 b: 871 tarihli; 87 a: 866/1461-2 de Tüster'de yazılmış eserleridir). Yâni Şeyh Muhammed, Karakoyunlular devrinde Farsa ve oradan İraka gelen, sonra Akkoyunlu Yakub Beyin maiyetine intisab eden Heratlı sanatkârlardan biridir. Şeyh Mahmud sadece Mahmud yahut Mahmud al-Kâtib diye imza ettiği gibi Şeyh Muhammed de bir kaç eserinde «Şeyh» siz imzalamış görünüyor: CY, I, 106: كُتِبَ الْعَبْدُ مُحَمَّدٌ أَصْلَحَ اللَّهُ 99 a: كُتِبَ الْعَبْدُ الْاَحْقَرُ مُحَمَّدٌ عَنِ اللَّهِ عَنْهُ. Bu son yazı Bağdadda yazılmıştır. Bir de Şeyh Muhammed al-İmamî imzasıyla Reşt'de yazdığı bir eseri vardır (CY, I, 78 b). «Şeyh Muhammed al-İmamî» imzasıyla bir Enis al-uşşaq kitabı da 887/1482 tarihli olup Tahranda Şah Kütüphanesinde mahfuzdur (Mehdi Beyânî *Numune hutut-i hoş*, s. 123 - 4, 169). Sadece «Muhammed al-Kâtib» imzasıyla Bağdadda iken yazdığı eserlerinden ikisi CY, I, 49 b, 99 a da bulunuyor. Bu zaman Bağdadda, sonraları Yakub Bey yanında Tebrizde bulunan Heratlı hattatlardan Şerefeddin Hüseyin al-Kâtib vardır ki, eserleri CY, I, 32 b, 88 b, 111 b, 146 a ve sair yerlerde münderiçtir. Bu da Şeyh Mahmud, Abdullah Herevî, Şeyh Muhammed ve Fahreddin Ahmed gibi Herat nestâlikının baş mümessillerinden sayılır. İşte cönglerimizi eserleri ile süsliyen büyük Şeyh Muhammed'e dair bildiklerimiz bundan ibarettir.

Sultanali Meşhedî Heratta Baysungur mektebinde, Cafer Baysungurî ve bilhassa Azhar tarafından yetiştirilmiş meşhur hattattır ki bütün tezkirelerde hal tercümesi yazılıdır. Hüseyin Baykara ve Alişirin en yakın adamlarındandı, 85 yaşında 919/1513 te Meşhedde vefat etti (Mehdi Beyanî, *Numune-i hutût-i hoş*, 125; Alişir, *Mecâlis al-nafâis*, Aliasgar neşri, 100, 151, 273; *Ricâl-i Habîb al-siyar*, 202 - 3; *Tuhfe-i Sâmi*, 69; *Menakıb-ı hünerveran*, 34 - 35). Cönglerimizde bu sanatkârın pek çok yazıları ve bazı resimleri vardır. Ressam, yani minyatörcü sıfatıyla de çok kıymetli eserler vücuda getiren Sultanalinin CY, I, 50 a daki iki resmi görülmeğe değer.

Bu cönglerde pek kıymetli eserleri bulunan **Şeyh Necm Mes'ud**'un imzasını taşıyan divanî yazılardan en kıymetlisi CY, I, 190 a da münderiç ve 871 de Savede yazılan ve bize "qaṭ",ın bir şaheseri olarak vasıl olan ferman olsa gerektir. Bu zatın amcası Kadı İsa, Uzun Hasanın başveziri idi, Emir Necmeddin Mesud da Yakub Beyin başveziri idi. Hüseyin Baykara yanında Alişir Nevayî ne ise Necmeddin Mesud da Yakub Beyin yanında o idi, 914/1508 de vefat etti. İmamîlik ve şiiliğe mütemayil olduğundan Akkoyunluların Safevilere karşı mukavemetinin kırılmasına ve devletin batmasına sebep olmuştur (bk. *Hondemir*, *Habib al-siyar*, III, 4, 15, 47; Alişir Nevayî, *Mecalis*, Aliasgar neşri, 119; Abbas Azzâvî, *Tarih al-İrâq*, III, 289 - 291). Kendisine Şeyh Necmeddin de denilmiştir (*Danışveran-i Azerbeycan*, 402).

Abdurrahim Horozmî ve biraderi **Abdülkerim Horezmî** cönglerimizde eserleri en çok bulunan iki büyük sanatkârdır. Abdurrahman Horezmî ismindeki hattatın oğullarıdır. Abdurrahim, Enisî mahlâsiyle, Abdülkerim de Padişah, yahut Hudadad ve sair mahlaslarla şiirler yazmış yahut yazılarını imzalamışlardır. Haltercümeleri Alişir *Mecalis*'inin Hekim Qazvinî zeyli, Aliasgar Hikmet, s. 301; Âlî, *Menâkib-ı hünerverân*, 11, 56-58, 75; Müstakimzade, 673, 674, 677; Sam Mir-

za, *Tuhfa*, s. 81; Habib Efendi, s. 232-3). Bunlar Sultanali Meşhedî'nin talebesi sayılırlar, fakat daha ziyade muasır ve akran sayılmalıdırlar. Herhalde Sultanali'yi üstad sayıp eserini kopye etmişlerdir (CY, I, 100 b). Abdurrahim'in Enisi imzalı yazısı (CY, II, 10 b) ve kendisinin bu mahlasla söyleyip kendi eliyle yazdığı farsça manzumesi (CY, I, 78 a) vardır. Abdülkerim Horezmî, Şeyh Mahmud tarafından 870/1465 de Kasım Envarden naklen yazısının altında yazdığı yazı için bunu 12 yaşında yazdığını kaydetmiş (CY, I, 136 b), Abdurrahim Horezmî kendisi hakkında "Şirazda oturan" (كتبه العبد الفقير عبد الرحيم الخوارزمي الساكن بشيراز) diye yazmıştır. Aynı sayfada "Sultan" a, herhalde Pirbudak'a yazdığı bir mektup ta vardır. Aynı derecede ehemmiyeti hâiz olan bir kayıt CY, I, 116 b - 117 a da bulunmaktadır. Burada Şeyh Mahmud al-Herevî 871/1466 senesinde Hemedanda Mevlana Qivam al-din al-Kurbânî'nin bir şiirini tam sayfaya yazmış, aynı kağıdın karşı sayfasına da aynı şiirleri, satır sıraları, kenarları hepsi aynı olmak üzere Abdurrahim Horezmî kopye etmiştir. Fakat öteki sayfada tarih olduğu için olacak bu sayfaya tarih atmamış. Demek bu yazı Şeyh Mahmud Herevî ile birlikte Hemedanda bulundukları senede aynı kağıd ve aynı mürekkep ile yazılmıştır. Bunlar hep birlikte 870 te Şiraz'da ve 871 de de Hemedan'da bulunmuş olacaklar. CY, I, 158 a da "Sultan'ali al-Ya'qubî" diye imza eden Sultanali Meşhedî 872 Nevruz-i sultanî'sini (1468 Mart ayı) tebrik ederek yazdığı yazı Abdurrahim ve Abdülkerim Horezmîlerle beraber yazmış görünüyorlar. Bu zaman Yakub Bey daha ancak babasının yanında bulunuyordu. Nevruz-i Sultânî'de tebrik edilen Uzun Hasanın kendisi olacak. Maâmafihi Yakub Bey daha o zaman âlim, şair ve sanatkârları himayesine almış bulunuyordu. Karakoyunlu Cihanşah 23. X. 1466 da Uzun Hasanla olan harpte ölünce oğulları Pirbudak ve Yusuf'un maiyetinde bulunan Heratlı sanatkârlar da hemen Uzun Hasan'ın tarafına geçerek oğlu Yakubun himayesine girmişler ve 1468 Martında Sultanali Meşhedî artık "Ya'qubî" olmuştu. Abdurrahim ve Abdülkerim Horezmîler de ta o zaman onun himayesine girmiş olacaklar. Zaten her ikisinin daha Uzun Hasan hayatta iken Yakubî nisbeti ile yazdıkları yazılar vardır.

Maruf sanatkârlardan Baysungur mektebinden yetişmiş ve sonra Sultan Hüseyin Baykaranın Kütüphanesi (akademisi) müdürü olmuş olan **Mirek Nakkaş**'ın eserlerinden 866 da Bağdadda yaptığı bir resmi ve yazısı vardır. (CY, I, 72 a).

Yine Alişir Nevâyî'nin "dünyanın en meşhur nastalîk hattatı" diyerek vasıflandırdığı (Ali Asgar neşri, s. 100) **Şir'ali**'den iki eser vardır. (CY, I, 22 b, 138 b).

Fazlullah Divan, yazı ve resim ile meşgul olduğu malum olan Kirmanlı Hoca Fazlullah Divan olabilir ki Alişir Nevâyî bu zatın Hüseyin Baykara hükümetinde divanda muhasip bulunduğunu, bir aralık sultanın gazabına uğrayıp Mekke'ye ve Irak'a gittiğini, fakat kendi hükümdarına sâdık kaldığını kaydetmiştir (*Mecâlis*, Aliasgar neşri, s. 119). Akkoyunluların başka bir Fazlullah Divan'ı da olabilir ¹⁾. **Derviş Mehmed Nakkaş** Alişir Nevâyîde Heratın Türk asılzadelerinden olup kendisini san'ate vermiş bir zat olarak zikredilir ki, Hüseyin Baykaranın oğullarından Muhammed Mu'min Mirzanın süt kardeşi imiş (*Mecâlis*, Ali Asgar Hikmet neş., 154). Bu zat İraka, yani Akkoyunlulara gelmiş değildir, onun CY, I, 16 a) ve oğlunun (CY, I, 97 b) eserleri bu cönglere Bediuzzaman Mirza'nın cöngleri içinden geçmiş olabilir.

1 Yakub Beyin maiyetindeki fuzeleden Fadlullah ibn Ruzbehan İsfahani varsa da onun nakkaşlıkla alış verişi olduğuna dair hiç bir kayda tesadüf etmedim.

Yakub Bey cönglerinin esas eserlerini yaratan **Şeyhî Nakkaş** ile **Muhammed Siyahkalem**'in hüviyetlerini tesbit etmek kolay değildir. O kadarı muhakkaktır ki bu iki zat, Çin ve Uygur san'ati ananelerine sadık kalarak Altınorda ve Özbekler muhitinde gelişen bir san'ati temsil etmişlerdir. Diğer hakikat de şudur ki her iki sanatkâr Yakub Beyin maiyetinde bulunmuşlardır. Diğer taraftan bu iki sanatkâr Kıpçak ananesini belirtmekle beraber Temürlüler zamanı san'atinin baş mümessilleri ile aynı mektebe mensupturlar. Şeyhî Nakkaş ismiyle tezkirelerde bir isme rastlamadım. Yalnız Alişir Nevayî «Mevlâna Şeyhî» isminde Tabesli bir musikişinas şeyhden, onun Herattan İraka gittiğinden, Tabeste şeyhlik ve evkaf mütevelliliği ettiğinden (*Mecalis*, benim nüsham, s. 130; Aliasgar Hikmet neşri, 80) bahseder ki, Nakkaş Şeyhî ile münasebeti yoktur. Sâm Mirza, *Tuhtesinde* (Tahran tabı, 152) bir Kirmanlı Şeyhî Nakkaş hakkında, nakkaşlıkta nazîre yoktur, mollalıkta da pek mükemmeldir dedikten sonra onun şu

چهرهات ماه دوهفته را ماند

طردات مار خفته را ماند

iki mısramı zikreder. İhtimal bu Şeyhî bizim Şeyhimiz ile aynı zat olmalıdır. Cönglerimizde Şeyhî Nakkaş “Ya'qubî”, nisbetiyle, yani Akkoyunlu Yakub Beyin maiyetindeki bir sanatkâr olarak görülmektedir (CY, I, 32 a). Diğer taraftan o, imzasını taşıyan bir yazıya bakılırsa iyi bir hattattı. CY, II, 40 a da Abdurrahman Camînin

عشقبازان سخنش وردزان ساخته اند

بس که جامی صفت حسن تو میگوید

ile biten bir gazelini yazdıktan sonra, *كتبه المبد شیخی البزیدی* diye imza etmiştir. Aynı kâğıda Camî'nin diğer bir şiirini «Azd Müzehhib» yazmıştır ki, Buharalı olup zikri geçen Abdurrahim Horezmî (Enisi) nin talebesi idi (Âlî, *Menâkıb*, 58, 67). Diğer ismiyle Mir Azd Buharî, Safevîler devrinde de yaşadı ve Bihzadla birlikte vücuda getirdiği bir muhteşem eseri Tahran Şah Müzesinde mahfuz bulunmaktadır (Mehdi Beyânî, s. 127). Şeyhî'nin bu yazısından onun Yezdli olduğunu istihraç etmek, Sâm Mirzanın kaydine bakarak onun Kirmanlı olduğuna hükmetmek kadar ihtiyatsızlık olur. O bir zamanlar Kirmanda yaşamış olması itibariyle Kirmanî nisbetini, diğer bir vakit Yezdde yaşamakta olmasından dolayı Yezdî nisbetini almıştır. Fakat o muhakkak ki arkadaşı Muhammed Nakkaş kadar da Heratlı, belki hayatının en mühim çağını Yakub Beyin yanında yaşamış olmak itibariyle de Tebrizli olmuştur. Şeyhî, Azd Buharî, Abdurrahim Horezmîlerle birlikte bulunan bir zattır. Yezdde de Pirbudak zamanında yaşamış olabilir. Çünkü Pirbudak Beyin 864 ramazanının 19 unda yani 8 Temmuz 1460 da Yezd darugasına sanat ve resim işinde kullanılan boyalar, lâciverd taşı, Çin selvisi ve Frenk dehenesi tedarikine dair yazdığı bir fermanı vardır (CY, I, 141 b). Bunlar da Şeyhî gibi nakkaşlar için ısmarlanmış olacak. Abdurrahman Camî, ilk eserlerini 1450 senesinde vermiş bir edip olduğundan bu da Şeyhînin bu yazısının mezkûr tarihten sonra yazıldığını gösteren bir vesika olmaktadır. Herhalde Şeyhî şair Camî ve hükümdar Yakub Bey zamanlarında yaşayan bir sanatkârdır.

Muhammed Nakkaş'a gelince bunun Yakub Bey veya Karakoyunlu beyleri-ne nisbetini gösterecek hiç bir nisbetli imzası görülmemektedir. Fakat onun hayatını daha iyi tesbit edebiliyoruz. Bence bu zat Alişir Nevayî ve Hondemir tarafından şahsiyeti ve eserleri tarif olunan Heratlı Mehmed Nakkaştır. Hacı Muhammed Nakkaş ismiyle zikreden Alişir, bunun hakkında diyor ki: “Herâtın nakkaşıdır, hoş tabı kişidir. Garip hayaller söyler. Baş vurmadığı fen yoktur, doğru olsun yanlış olsun her fenden söyler. Şimdi İrakkadır. Bu matla' onundur:

بخورده ریزه خود گل شگفتگی چه نمود که نا شگفته درون وی از خزان پر بود

(*Mecalis*, benim nüsham, s. 362; Aliasgar Hikmet neşri, s. 154). Hondemir de şu malûmatı vermektedir (*Ricâl-ü Habîb al-siyar*, s. 195 - 196): "Mevlâna Muhammed Nakkaş kendi zamanının ansiklopedisti (zufunûn) idi, hayat sahifesine her vakit kalemiyle garip işleri ve acip suretleri tersim ederdi. Ressamlık ve müzehhiplik işinde tam maharete mâlikti. Birkaç defa Çin porseleni pişirmek işine teşebbüs etti, bir çok tecrübelerden ve çok zahmetlere katlandıktan sonra Çin porselenine son derecede benziyen zarf ve tabaklar yapmaya muvaffak oldu, fakat rengi ve kalitesi (sıfat) Çin porseleninki derecesinde olamadı. Hacı Muhammedin ihtirâ'larından biri de sandık şeklinde bir saat idi ki, Emir Nizameddin Alishîr (Nevayî)'in Kütüphanesinde yerleştirmişti. Bu sandığa elinde değnek bulunan bir insan sureti koymuştu, günün her saati geçtiğinde on insan şekli önündeki nakareye (çana) öteki değnekle geçen saat sayısına göre vururdu. Hacı Muhammed Nakkaş bir müddet Emir Alishîr'in Kütüphanesinin müdürü (yani Alishîr sanat akademisinin başkanı) vazifesini gördü, fakat nihayet (Emir Alishîr) den rencide olup 904/1498 - 9 da Bediuzzaman Mirza Herâtî muhâsara ettiğinde onun tarafına geçti ve aynı mansaba (yani Bediuzzaman Mirzanın kütüphanesi müdürlüğüne) tâyin edildi. Ve Muhammed Şibanî Han Herâtî işgal ettiği sıralarda vefat etti." Emir Alishîr *Mecâlis*'ini 896/1491 de yazarken Hacı Muhammed Nakkaş, Irakda, yani Akkoyunlular yanında bulunuyormuş. Sonradan, anlaşılan tekrar Herata dönmüş, Cafer Tebrizî'nin Baysungur kütüphanesindeki vazifesine tekabül etmek üzere, Muhammed Nakkaş da Heratta Alishîr Nevayinin ve sonra hükümdar Bediuzzaman Mirzanın kütüphanelerinde aynı vazifeyi almıştır. Heratta Baysungur Mirzanın kütüphanesi, sanatkârların mesâilerine dâir rapordan anlaşıldığına göre o zamanki «kütüphane» tam manasiyle sanat akademisi mâhiyyetindedir. Yani bu kütüphanede kitap yazan hattatlar, onları tersim eden minyatörcüler ve mücellid ve müzehhiplerden başka mîmârlar, çinicilik, taş, maden ağaç oyma işleri ustaları, çadırcılar, hattâ gemiciler çalıştırılmışlardır. Baysungura yazılan rapordan anlaşıldığına göre «Nakkaşların kütüphanesi», ayrı bir bina imiş, rapor bu binanın tamamlandığını ve sanatkârların oraya taşındıklarını haber vermektedir. Fikrimce Hacı Muhammed Nakkaşın eserlerin Bediuzzaman Mirza, Herattan ayrılırken beraberinde bulundurmuştur. Yakub Bey cöngünde (CY, II, 49 b) Muhammed Siyah Kalem imzasıyla yapılan Şirvan kadısı Kadı Ubeydu ahın eşek üzerinde çıkarılmış resmi vardır. Bu Muhammed Nakkaşın Akkoyunlular memleketinde vücuda getirdiği bir eseri olacak. Resimler üzerindeki «Üstâd Muhammed Siyahkalem», sözü bu eserler üzerine sodradan başka birisinin eliyle yazılmıştır. «Üstâd» kelimesi gibi «siyah kalem», kelimesi de onun ismi değil, bu kaydı yazan adam tarafından verilen takma lakaplardır. Sanatkârın ismi olarak elde ancak «Muhammed», vardır ki, ona «Muhammed Nakkaş» ve hacca gitmiş olması dolayısıyla Hacı Muhammed Nakkaş denmiştir.

Burada bir suâl hatıra geliyor: acabâ «Şeyh Muhammed» isimli Heratlı hattat ve ressamla «Muhammed Nakkaş» aynı şahsiyet değildir? Şeyh Muhammedin de eserlerini bâzan sadece «Muhammed» diye imzaladığına ve pek güzel bir prens portresi yaptığına dair kayıtları yukarıda naklettik. CY, I, 27 b deki resimlerin üzerine «Kâr-i ustâd Muhammed Siyahqalem» diye

yazıldığı halde yanındaki yazının imzası "Şeyh Muhammed,, dir. Şeyh Muhammed'in üzerinde tarih bulunan son eserinin 917/1510 - 11 tarihli olduğunu gördük. Muhammed Nakkaş da « Şaybak Hanın Heratı işgali sırasında » vefat etmiştir. Bütün bu tevafuklere rağmen ben Heratlı Muhammed Nakkaş ile Heratlı hattat ve nakkaş Şeyh Muhammedin iki ayrı sanatkâr olduğu kanaatindeyim ; çünkü Hacı Muhammed Nakkaş İrakta ancak muvakkaten bulunmuş, Şeyh Muhammed ise hayatının çoğunu Akkoyunlular maiyetinde geçirmiştir. Yazıları üzerine Şeyh Muhammed al-Ya'qubî yahut Yusufî diye imza eden Şeyh Muhammed eğer « Üstad Muhammed Siyahkalem,, olsaydı resimlerinin üzerine de bu şekilde imza etmiş olurdu. Herhalde Muhammed Nakkaş Akkoyunluların yanında, Alişir Nevayinin dediği gibi, ancak Mecâlis kitabının yazıldığı sıralarda bulunmuş olabilir. Yoksa o eserlerine « Ya'qubî » nisbetini koymaktan kaçınmazdı.

Muhammed Nakkaşın zaman ve şahsiyetini tesbit işinde ele alınması gereken kayıtlardan biri, CY, I, 104 b de مشق استاد محمد سیاه قلم ifâdesidir ki, bu sanatkârın, nakkaşlık kadar, hattat olduğunu da gösterir, diğer kayıt da aynı CY, I de vr. 51 a da ayakları köstekli iki deve ve iki amele resmi üzerinde "Üstad Muhammed ve Üstad Şeyhînin beraberce yaptıkları eser,, (کار استاد محمد) şeklindeki kayıddır.

NISBET İFADE EDEN KAYITLAR. Sanatkârların değişik olarak kullandıkları nisbet ifadeleri, yanlarında tarih de bulunduğundan onların hal tercümelerini öğrenmek için büyük ehemmiyeti haizdir. Aynı yazı ve aynı resim tipleri üzerinde bulunan Şeyh Mahmud, Sultanî, Abdurrahim Horezmî, Şeyhî, Şeyh Muhammed imzaları yanında bir de Pîrbudaqî, Yûsufî, Yâ'qubî, Rüstemî, yahut sadece Sultanî gibi şahıs isimleri, yahut bâzen Şirazî, Yezdî, Kirmânî, Tebrizî gibi şehir isimleri ile değişik nisbetler bulunmakta ve bunlarla birlikte tarihleri de değişmektedir. Aynı zamanda bu değişiklik nisbetlerle yazılan hüsnühat nümuneleri için alınan farsça yahut türkçe şiirler de bu imzaların zamanını tâyin işinde faydalı olmaktadır. Sözü uzatmamak için hemen söyleyelim ki «Pîrbudaqî» Karakoyunlu Cihanşah Mirzanın oğlu Pîrbudak Mirzaya nisbeti, "Yûsufî,, de bunun biraderi olan Yusuf bn Cihanşaha, yahut Uzun Hasanın oğlu Yusuf Mirza ile yeğeni Yusuf bn Hüseyin¹) e, "Yâ'qubî,, de Akkoyunlu Yakub Beye, «Rüstemî» ondan sonra 1491 - 96 senelerinde hükûmet süren yeğeni Rüstem bn Maksud Beye nisbeti gösterirler. «İmamî» nisbeti de yukarıda izah ettiğim gibi kime âit olduğunu şimdilik tesbit edemediğim bir nisbettir. Kirmanî, Bagdadî, Yezdî, Şirazî, ve Tebrizî gibi daima vatânı ifade eden nisbetler de bâzan muvakkat vatan için kullanılmıştır. Türk hükümdarları maiyetinde Kirman, Yezd, gibi yerlerde kalan sanatkârların bu şehirlere göre isim aldıkları görülmüştür. Zikri geçenlerden Şeyh Mahmud, «Pîrbudaqî» nisbetiyle 863 de Yezdde (CY, II, 77 a), 864 te Şirazda (CY, I, 21 b); "Herevî,, nisbetiyle 863 ve 864 de Şirazda (CY, I, 21 b, 111 b), 867-868 ve 870 de Bagdadda (CY, II, 89 b, 69 a), 871 de Hemedanda (CY, I, 116 a), ve Sâve'de (CY, I, 6 a, 75 a) bulunmuşdur. Şeyh Mahmud her halde Akkoyunlu Yakub Beye kadar gelmemiş, 871 sırasında ya vefat etmiş yahut İrakdan ayrılmıştır. Çünkü «Ya'qubî» imzalı hiç bir eseri ve 871 den sonra yazdığı bir eseri görülmemektedir. Şeyh Muhammed ise CY, I, 14 a, 31 b,

1) Sakisian bu "Yusufî,, nisbetini Yakub Beyin biraderi Yusuf olarak kabul ederken cönglerde Yusuf bn Cihanşaha ait olan kayıtları da yanlış olarak Akkoyunlu Yusuf bn Hasan'a ait gibi göstererek yanlışmıştır. Bununla beraber Şeyh Muhammed'in intisab ettiği Yusufun Uzun Hasan oğlu Yusuf olması da variddir.

92 b, 108 b vesair yerlerde "Ya'qubî"; mütaaddid yerlerde «Yusufî»; CY, I, 10 b de «al-Rustamî», 9 a da "al-Rustamî al-Tabrizî"; CY, I, 78 b vesair yerlerde "İmamî," nisbetlerini kullanmıştır. Ve «İmamî madda zillahu» (yani Allah onun büyük himayesini, gölgesinin müddetini uzatsın» diye duada bulunduğu bir "İmamî," nin bir şiirini nakletmiştir (CY, II, 53 a). Akkoyunlu «Yusuf»ların sanatla ilgisi görülmüdüğü, Karakoyunlu Yusuf bn Cihanşah ise büyük bir sanat hamisi olduğı için «Yusufî» nisbetinin bu son şehzadeye ait olacağını zannediyorum. Bu zatın 854/1459 da Şirazda vali olduğı günden Rüstem Beyin 1491 de Tebriz hükümdarı olması arasında geçen zaman, Şeyh Muhammed'in Karakoyunlu ve Akkoyunlular maiyetinde sanatkâr sıfatıyla bulunduğu zamanı gösteriyor demektir. Abdurrahim ve Abdülkerim Horezmîler ve Sultanali Meşhedî vesaire için de bu nisbet kayıtları ile eserlerini yazdıkları yer ve tarihlerler, hayatlarını öğrenmeğe medar olmaktadır. Herattan gelen bu sanatkârlar Şiraz, Yezd, Bagdad, Hemedan yoluyla, bazıları doğrudan doğruya Herattan, Tebrize gelmişlerdir.

HERAT SENÂTKARLARININ ŞIRAZ, YEZD YOLUYLA TEBRİZE, SONRA BAZILARININ TEKRAR HERÂTA GELİŞLERİ NASIL OLMUŞDUR? Bu meselenin halli için de bazı deliller vardır. Bunlardan biri de 29 Haziran 1458 de Herâtın Karakoyunlu Cihanşah tarafından işgali ve aynı sene 16 Aralık'ta tahliyesi hadisesidir. Bu seferde Cihanşahın oğulları Pîrbudak ve Yusuf da kendisi ile beraber idiler (bk. Abdurrazzaq Semerqandî, *Matla' sa'dayn*, Lahur tabı, II, 1165-1185). Son derecede san'at âşığı olan Pîrbudakla Yusuf, Herâtın ileri gelen sanatkârlarını beraberlerinde götürmüşler. Pîrbudağın Bağdâda geçip babası ve biraderleri ile nizâi netiyesinde telef olmasına kadar bu sanatkârlarının bazıları onunla beraber bulunmuşlar, sonra idare Uzun Hasana geçince onlar da Akkoyunluların hizmetine girmişlerdir. Diğer hâdiseler de Temürün torunu Ebu-Said Mirzanın 17 Ocak 1469 da Karabağda Uzun Hasana mağlubiyeti ve nihayet 5 Şubat da katli neticesinde maiyetinde beraber götürmüş olduğı bir çok âlimlerin ve sanatkârların Uzun Hasan'ın eline geçmiş olmasıdır. Bu keyfiyeti Hondemir (*Habîb al-siyar*, III³, 200), Ebu-Said'in baş münşisi olan Mevlânâ Abdülhay için tesbit eder: «Uzun zaman Ebu-Said Mirzânın sâhib-i divânı idi, Karabağ hâdisesinden sonra Hasan Bey'in terbiyesine mazhar oldu ve hayatının sonuna kadar Akkoyunlu sultanlarının mülazemetinde aynı mansıbdâ ve aynı hürmet ve izzette bulundu". Halbuki aynı hâdisede Uzun Hasanın eline geçen Mevlânâ Kudbeddin Neseffî (ki Ebu-Said Mirzanın mühürdarı ve "Muqarrab al-sultanî" si idi) Tebrizde mahbus kalmış, sonra yolunu bulup İstanbula Fâtihin yanına gelmişti (*Habîb al-siyar*, III³, 199). İşte bu gibi geçinceye kadar sağ kalanları, mezhep ve Akkoyunlu mensubiyeti yüzünden eza ve cefa çekmek istemiyenleri Herâta Sultan Hüseyin Mirzanın yanına döndüler. Sultanali Meşhedî ve Muhammed Nakkaş da o cümledendir.

Şeyhî ve Muhammed Nakkaş'ın cönglerde çokluk teşkil eden eserleri arasından kendilerine aidiyeti kendi elleriyle yahut kendi zamanlarında başkasının eliyle belirtilenlerini daha muahhar zamanda yazılan kayıtlardan ayırt etmek icab etmektedir. Bu bakımdan Şeyhî için CY, I, 32 a da عمل شيخى اليمقوى imzasını taşıyan yani herhalde kendisi tarafından imzalanan eseri; keza yine kendi eliyle yazılmış olduğı anlaşılan عمل استاذ شيخى belgisini taşıyan CY, I, 51 b, 138 a, 146 b, 147 b, 154 a, 154 b, 163 a sayfalarındaki resimler; yine kendi yazısı olması icabeden کار شيخى belgisi bulunan CY, I, 51 b, 60 a, 74 a, 76 b, 77 b, 85, a 98 a, 99 b

sayfalarındaki eserler başta gelmektedir. Muhammed Nakkaş için de CY, I, 104 b 170 b de kendi imzasını taşıyan eserleri, keza CY, I, 110 b de nisbeten eski bir nisbet kaydı taşıyan eseri ve CY, I, 51 a da Şeyhî ile beraber vücuda getirdikleri kayıtlı olan eser, CY, I, 172 b ve 36 a da danseden erkek ve kadın ve 3 kadın çalgıcı resmi, CY, I, 30 a da bu resmin ağaç dalları ve kuşlara ait kısmı, Muhammed Nakkaşın hakikî eserlerinden sayılmalıdır. Kendisi "Siyah Kalem" sayıldığına göre sadece bu kaydı taşıyan eserler meyanında dahi sanâtkarın kendisi tarafından böyle imzalanmış olacağı görülenleri vardır. Şeyhî ve Muhammed Nakkaşın dikkati çeken eserleri herhalde Kıpçaklı olarak kabul edilen eserleridir. Kıyafet, Çinî ve Şarkî Türkistan kültürünün vazîh tesiri, bazı şimal kuşları, kış avcılığı, bozkır Özbek ve aristokrasisinin börtükleri Temürlü san'atında bir yenilik teşkil etmektedir. Umumen bu eserler Temürlüler sanatına yeni bir orijinal hususiyet ve taravet vermiştir.

Bu eserlerdeki Kıpçak hususiyetini izah etmek içinde Temürlüler tarihindeki şu iki hâdise belki işimize yarar:

Evvela, Ebu-Said Mirza, 1448 de Ulug Bek Mirzaya mağlup olduktan sonra Deşt-i Kıpçak hükümdarı Özbek Ebülhayır Hana kaçmıştı, tam dokuz sene ya onların yanında yahut onlara yakın yerlerde kaldı. Kendisinin Horasan hükümdarı olduğu halde hiç farsça bilmediği¹⁾ türkçenin de Uygur harfleri ile yazılmasını tercih ettiği malûmdur. Bu zat Heratı 19 Temmuz 1457 de işgal ederken kendisiyle birlikte bozkır anasırı ve Horezmlileri de, hatta Sırderya havzasında yaşayan göçebe Argın uruğunu da getirdiği, bu bozkır Türklerinin muamelesi ve onlara dayanan Ebu Saidin tedbirleri Heratlılarca kaba sayıldığı tarihlerde kayıtlıdır. Ebu-Said kendisiyle birlikte bozkır ve Horezm sanatkârlarını getirmiştir. Bunun Heratı işgalinden 9 ay sonra (23 Nisan 1458) Şahrhun torunu, Baysungurun oğlu Alaüddevle Mirza, yine Kıpçak Bozkırından gelerek Heratı işgal etti. Bu zat ta 1450 de biraderi Bulkasım Babur'a mağlup olunca bozkıra kaçmış ve maiyeti ile Özbek (Altın Orda, Şibanoglu) hanlarının vatani "İbir Sibir" (yani şimdiki garbî Sibirya, Tobolsk tarafları) ülkesinde tam sekiz sene kalmıştır. (Abdurrazzaq Semerqandî, *Malta' sa'deyn*, II, 1159 ve *Devletşah tezkiresi* Bombay tab'ı, s. 157), sonra Horezm yoluyla gelerek o aralık oğlu İbrahim Mirza'nın eline geçmiş olan Heratı 24 Mart 1458 de işgal etti. Babası Baysungur kadar san'at âşığı olan Alaüddevle Mirzânın da kendisiyle beraber bir çok dost ve maiyeti ile birlikte Herat san'atkârlarından bâzılarını bozkırlara götürmüş ve orali san'at ehillerinden bazılarını Herata getirmiş olması pek muhtemeldir. İşte bu Alaüddevle Mirzânın Heratı işgalinden ancak üç ay geçtiğinde, 29 Haziran 1458 de Karakoyunlu Cihanşah ve onun san'at sever oğulları Fars Vilayeti vâlisi Pîrbudak ile Kirman vâlisi Yusuf Heratı aldılar. Bunlar da 6 ay sonra bu şehri tahliye ederek memleketlerine döndükleri vakit Heratın mârûf san'at ehlini beraberlerinde götürmüşlerdir. Şeyh Mahmud Herevî, Şeyh Abdullah Herevî, Şeyhî Nakkaş, Abdurrahman Horezmî ve daha genç olan oğullar Abdurrahim ve Abdülkerim ve Şeyh Muhammed bunlarla birlikte Şîrâz, Yezd ve Bağdâd, sonra Tebriz taraflarına gitmiş görünüyorlar. Ebu-Said ve Alaüddevle Mirzaların Bozkırlarda bu kadar uzun zaman kaldıktan sonra Herata dönmelerinin ve yine Sultan Hüseyin Baykara'nın senelerce Horezm mıntıkasında Özbek han ve sultanları yanında kaldıktan sonra Heratı işgal etmesinin Herat san'atında yeni bir

1] Bu husus Mahmud Vasîfî'nin *Bedayi' al-zaman* kitabında, Leningrad, Asya Müzesi [şimdi Şark Tetkiki Enstitüsü], N. 568 ca [1914, N. 2484, Validov 20], s. 29 a da bulunmaktadır.

inkılâb yaratmış olduğu muhakkaktır. Muhammed Nakkaş'ın Heratta iken Çin Porseleni imalinde muvaffak olduğuna dair kayıt çok mühimdir. Eserlerinde Çin ve Uygur san'at ruhu büyük bir kudretle hâkimdir. Sibiryanın sincabı, karlı sahalarında Özbek (Kıpçak) bôrk (şapka) leri taşıyan avcılarının manzaraları, bozkır atları ve develeri onun eserleri için tipiktir.

Herhalde "Kıpçak san'atı," diye anılan bu sanatın Altın Orda merkezi olan Sarayda, yahut "İbir Sibir," mıntakasından inkişaf etmiş olduğunu tasavvur etmek güçtür. Bu san'atın merkezi, herhalde yine Horezm ve Aşağı Sırderya mıntakası, Çinle vâsitasız temasda bulunduklarını, yani Şahruhun elçileri yanında kendi elçilerini de gönderdiklerini târihî kaynaklardan öğrendiğimiz Temürlü Tarhanların ülkesi olacaktır. Sayram ve Barçın (eski Barçınlıg Kent)'da son zamanlarda bulunan çok ince zarif sanat eseri dikkati çekecek mahiyettedir. Herhalde Ebu-Said Mirza ile birlikte Herâta gelen Sırderyâ Argın'ları ve Tarhanlar, keza Horezmin şair vâlisi Emir Ebu-Said bu "Kıpçak san'atı"nın hakiki hâmileleri olmuşlardır. Cönglerimizi süsliyen san'at eserleri bol bir şekilde mevcut olan dört san'atkâr (Abdürrahman Horezmî, Abdürrahim Horezmî, Abdülkerim Horezmî ve Abdullah Herevî Horezmî) Şeyhlerle birlikte daha Horezm ve Sırderya taraflarında bu san'atı inkişaf ettirmiş, Heratlı Muhammed Nakkaş da onlara iltihak etmiş olacak.

"Kıpçak san'atı," ismi verilen bu tip eserlerde Rus rahiplerini görmek isteyenler de vardır. Claude Anet "yoksa bunlar Rus mujiğinin ecdamıdır?," sualini ortaya atmıştır (*Bermengton Magazine*, oct. 1912 = Schulz, *Persisch-islamische Miniaturmalerei* I, 98 ve levha II, Tafel 31). Şayet mesela bizim cönglerimizde CY, I, 84 a daki zünnarlı rahip; I, 135 a, II, 52 b, 69 b de çan (nâqus) çalan hristiyan tiplerinin Rus rahipleri, mujik veya tüccarları ile ilgisi varsa bu da Horezm mıntkasına eskiden gelip giden ve sonra Aral gölü mıntkasında yerleşen "Babay," lar gibi tipler olabilir. Altın Orda hanlarının Horezm ve Sırderya taraflarındaki Rus köleleri de olabilir. Fakat burada resimler üzerine yazılan "Üstad Muhammed Siyah Kalem," yazılarının çoğunun pek muahher zamanda yazılmış olmasına işaret etmek lâzımdır. Bu tip resimlerden bazılarının ilgili olmasını muhtemel gördüğüm eserin CY, I, 106 a ve 135 a daki parçalarında gördüğümüz «Alauddevle», İlhanlı Ebu Said Hanın unvanıdır. (Temürlü Ebu Said Mirzanın unvanı ise "Muiz al-saltana va-'ldin," dir, bk. Abdurrazzaq. *Matla' sa'dayn*, II, 1185); "Sayrafi," ise İlhanlı Ebu Saîd Hanın sarayına mensup sanatkârdır ¹.)

- Herhalde "Üstad Muhammed Siyahkalem," işareti bulunan eserler «üslûp tenkidi», bakımından çetin incelemelere tabi tutulmak ve burada Arap-Fars dil ve edebiyatın¹ bilenlerin muhakkak bu sanat üslûbcularına yardımda bulunmaları icabeder.

Kanaatimizce Yavuz Sultan Selim zamanında İstanbula gelen bu cöngler fazla bir değişikliğe maruz kalmadan bize kadar gelmiştir. CY, I, 87 b deki Ahmed-i Sâlisin muahher teclîd esnâsında kesilmiş olan şiir parçasından da anlaşıldığı gibi Osmanlı sultanları bu baha biçilmez milli san'at hazinelerini lâiykiyle takdir etmişlerdir. Fakat İvan Stchoukine'in bu cönglere âid makalesinde (JA, t. 226, p. 117 v. d.) bizim CY, I diye belirttiğimiz cöngden 90^v - 91, 97, 113^v, 119 sayfalarındakilerini "Türkiyede yapılan kopyalar," diye göstermesi

1) Safeviler zamanında yaşamış olan diğer bir Sayrefi [bk. Mehdi Beyanî, *Numune-i hutut-i hoş*, s. 8, 45 de h. 991 de yazdığı bir eseri bahis mevzuudur] burada bahis mevzuu olamaz.

kanaatimizce doğru değildir. Bunlardan (119) Ahmed Musa yahut Ahmed Laçin'in eseri, (113 a) da yine İlhanlı eseri, 97' de gösterilen resim ise Derviş Muhammed Herevî'nin eseridir.

CY cönglerinde Akkoyunlu Yâkub Beyin (I, 75 a) ve Hüseyin Baykara'nın (I, 47 a) orijinal eserleri vardır. CY, I, 124 b deki Çinde tab'edilmiş resimler, CY, I, 133 b deki Avrupada basılmış gravürler de Akkoyunlulardan hattâ Herât'tan gelmiş olabilir. Çünkü daha Alişir Nevâyî, Frenk resim san'ati hakkında mutalâalar serdetmiştir. CY, I, 159 b de Şeyh Abdullah ile Sultanali Meşhedî'nin, Temürlü Ababekir Mirza tuyuğunu, yine Sultanalinin ve bence mechul Gaybullah İmâmî'nin Nevâyî'den nakilleri (CY, I, 1 b, 9 a, 40 a, 138 b, 143 a, 159 b), Şeyh Abdullah İmâmî'nin ve başkalarının Câmî'den nakilleri (CY, I, 143 a) bu san'atkârların, Akkoyunlular maiyetinde bulundukları zamanlarda dahi, Temürlüler memleketiyle derûnî rabitalarını olduğu gibi muhâfaza ettiklerini göstermektedir.

Ben burada cönglerin ihtiva ettiği san'at eserlerinden ve san'atkârlardan ancak ele aldığım mevzu bakımından karakteristik olanlarını seçtim. Hal tercümelerine dâir hiç bir mâlûmat bulunmayan Hurdek, Frenk, Hitay ve Hoca Şeyh Ahmed 'Udî gibi imzalarla yazan san'atkârlara hiç temas etmedim. Temürlü san'atkârlardan çoğunun eseri bu cönglere girmekle beraber onların bir çoğu belki de Tebrize hiç gelmemişler, yalnız eserlerinden bir kısmı gelmiş, yahut transit olarak geçmiştir. Bununla beraber Kara ve Akkoyunluların saraylarında çalışan yerli san'atkârlar da çok olmuştur. Temürlüler devri san'atkârlarından, Gıyaseddin, Miarlı, Abdülhay Musavvir, Cafer ve Azhar gibi başlıca san'atkârların Tebrizli olmalarını zikretmek kâfidir. Yalnız Kara - ve Akkoyunlular devri san'atkârları için yazılan bir tezkireye rastlanamıyor. Muhammed Ali Terbiyet, Yakub Beyin maiyeti sıfatıyla bir kaç zatın ismini zikretmekle iktifa etmiştir (*Danışmendân-ı Azerbaycan*, s. 402).

Bu cönglerde eserleri olan yerli Azerbaycan san'atkârlarından yukarıda da zikri geçen Emir Necm Mes'ud'u ve Bakûlü Abdülbakî'yi zikretmeden geçemeyiz. Necm Mes'ud da sadece bu isimle yazdığı eserleri (CY, I, 155 a) ve «Necm Mes'ud al-Savî» imzasıyla 880 recebinde yazdığı bir eseri (CY, I, 69 b, 882 tarihli, diğerleri I, 72 a, 76 b, 86 b, 141 b) bulunuyor. «Abdülbaqî al-Bakûvî», imzasını taşıyan resim ve hat nûmuneleri CY, II, 45 a, 71 b de bulunmaktadır. Emir Necm'in hattâ Abdülbakî'nin resimde zamanlarının ön saftaki san'atkârlarından oldukları eserlerinden görülmektedir.

Burada bilistitrad bu cönglerin kabilî istifade bir şekle konulmasının mübrem bir hal olduğuna işaret etmek isterim. Bunlardan şimdiki hallerinde geniş mikyasta istifade edilemez. Bu hallerinde herkesin istifadesine konulurlarsa, bunlara karşı ilginin gün geçtikçe çoğalacağından - yıpranıp silinip biteceklerdir. Nasıl ki bundan 25 sene önce iyi okuduğum bir çok isimler ve kelimeler bugün okunmaz hale gelmiş ve bir çok resimlerin revnakı kaçmıştır.

Bunları istifadesi kabil şekle koymak şöyle olur: Tekmil cönglerin, her şeyden evvel burada bahis mevzuu olan dördünün tam sayfalarından filimler alınır. Filme alınan bütün sayfalar büyütülerek Topkapısaray Müzesinin kendisinde, İstanbul ve Ankara Üniversitelerinin sanat tarihi ve Türk tarihi enstitülerinde ve Güzel Sanatlar Akademisinde bunlardan birer nüsha bulundurulur. Talebe bunlardan istifade eder. Tam sayfaların filimlerinden başka ayrı resim ve hat nûmunelerinin filimleri alınır. Bunlar da öteki müesseselerde devamlı mesai

vasıtası işini görürler. Bizzat Topkapı Saray Müzesi bunlardaki renkli resimlerin renkli filimlerini çıkartır, onları da umurun istifadesine kor.

Bu işler yapıldıktan sonra bütün bu cöngler parçalanarak cild içinde esaretten kurtarılır, onlar için Türk minyatür ve resim salonu vücuda getirilir ve cönglerdeki bütün yapraklar bugün üzerlerinde mevcut numaralarla çift camlı çerçeveler içine alınır ve teşhir edilir. Resim veya hat levhalarının çift olanları da ona göre büyük yapılır. Bütün bu çerçeveler içinde teşhir edilen sanat eserlerinin ilmi katalogları vücuda getirilir ve ayaklı çerçeve içindeki resimlerin yanında da bunların ne oldukları türkçe ve bir yabancı dilde tarif edilir. Bahis konusu olan dört cöng ceman 550 kadar ayaklı ve çift camlı çerçeve içinde kendine lâik salonlarda teşhir edilince bunları her gün çok sayıda ziyaretçi tetkik edebilir. Bunlar şehrimize gelen turistlerin günlerce kalıp seve seve temâşa edecekleri ve dünyada mislini hiç bir memlekette görmedikleri sanat âbideleri şeklini alırlar. O zaman bu eserlerin renkli tablolar şeklinde neşri de beynelmilel bir iş şeklini alır. Talebelerimiz onları enstitülerindeki kopyalarından öğrendikten sonra asıllarını salonlarda teşhir edilen asıllardan tetkik edebilirler.

Şimdilik rica edeceğimiz husus, bu cönglere vaktiyle merhum Halil Edhem Beyin müsaadesiyle başlıca benim tarafımdan konulmuş olan varak numaralarının asla değiştirilmemesidir. Çünkü bugüne kadar ne yapıldıysa o numaralara göre yapıldı ve yapılmaktadır. Müstakbelen salonlarda teşhir edilirken dahi aynı numaralarla teşhir edilmelidirler. Fakültemizde kurulmakta olan Umumî Türk Tarihi Enstitüsü faaliyete geçeceği vakit onun ilk işlerinden biri, kıymetleri milyon ve milyarlarla biçilemiyen bu cönglerin ihtiva ettikleri sanat eserlerinin tarihî değerlerini tebarüz ettirmek uğrunda çalışmak olacaktır. Çünkü bunlar, yalnız sanat tarihini değil, Türk kültür tarihinin, siyasî, hattâ edebî tarihinin esas ve ana kaynaklarıdır.

SUMMARY

Four large Topkapı Museum albums, featuring miniatures and calligraphy, are described here.

1) Nr. 2152 = *Cung-i Baysungurî* (The Baysungur Album), here abbreviated as CBs, and mentioned by Dost Muhammad;

2) Nr. 2153 = Volume I of the *Cung-i Ya'qubî* (The Ya'qubî Album) abbrev. CY, I;

3) Nr. 2160 = Volume II of the same *Cung-i Ya'qubî*, abbrev. CY, II;

4) Nr. 2154 = *Cung-i Bahram Mirza* (The Bahram Mirza Album), abbrev. CBh.

CBs, CY, I and CY, II were probly brought to Istanbul by Sultan Selim I, as part of the spoils taken from the Çaldıran campaign. This is also indicated by Selim I's seal on foll. 1a of CY, II. The Ilkhanid miniatures in CBs and CY (the work of Ahmed Musa, Ahmed Laçın, Mir Devletyar, Veysî, Ahmed Veysî = Sultan Ahmed Calayır and many anonymus painters) are most likely derived from the *Cung-i Sultan Ahmed* (*Calayır*), also quoted by Dost Muhammed.

CBs is essentially a work of the Temur and Baysungur periods, The main contributors are: Baysungur Mirza, Ibrahim Mirza, Hoca Giyaseedin, Nakkaş, Heybet Nakkaş, Hoca Abdülhay Musavvir, Abdülkadir al-Marâgî, Muhammed Hayyam, Ali Hoca al-Tabrizî al-Horezmî, Hacı Muhammed Muşarricî, Şeyh Muhammed Muşarricî (the latter's son), and Yusuf Müzehhib. The contributors who were also members of the Baysungur Academy are: Cafer Tabrizî (Bay-

sungurî): Mir Halil Musavvir, Maruf Nakkaş, Şems Baysungurî, Ahmed Rumî and others. CBs features the official genealogy of the Timurids in Uygur script, works of Mamluk calligraphers, and miniatures of the Ilhanid period.

CY, I and CY, II represent mainly artists of the Timurid, Karakoyunlu and Akkoyunlu periods, although Ilkhanid artists are also found. The Timurid artists are represented above all by the works of Cafer Tebrizî (Baysungurî), Azher, Mirak Nakkaş, Mir Halil, Şems Baysungurî, Ahmed Rumî, Mahmud Rumî (the latter's son), Abdullah Herevî, (Tabbâkh or Aşpez), Hoca Abdülhay Musavvir, Abdülhay Münşi Buharî (state-secretary of Ebu Saïd Mirza and then of Yakub Bek Akkoyunlu), Şeyh Mahmud Herevî, Sultan'ali al-Qâinî, Şir'ali al-Kâtib, Muhammed Nakkaş, and Derviş Muhammed Nakkaş. Among the contributors of the Yakub Bek period are: Şeyh Muhammed al-Herevî al-Tabrizî, Şeyhî, Abdülbaki al-Bakuvi, Fahreddin Ahmed, and Şerefeddin Hüseyin. We also find here the personal calligraphy of Baysungur Mirza, Hüseyin Baykara, Yusuf ibn Cihanşah Karakoyunlu, Yakub Bek Akkoyunlu, and Necm Mas'udî (the latter's grand vizir).

Many of the artists adopted the names of the ruler under whom they worked. Thus the Heratî calligrapher of the School of Baysungur, Şeyh Muhammed al-Herevî, also calls himself "Pirbudaqî," (after the name of the eldest son of Cihanşah Karakoyunlu); Şeyh Muhammed al-Herevî al-Tabrizî calls himself "Yusuî," (after the name of Yusuf ibn Cihanşah Karakoyunlu). Similarly, "Yaquîbî" (after the name of Yakub Bek Akkoyunlu), "Imâmî" (after the name of some one in the suite of Yakub Bek) and "Rustemî" (after the name of a follower of Yakub Bek). The painter Şeyhî similarly called himself "Yaquîbî".

Şeyhî and Muhammed Nakkaş represent, as has previously been pointed out by Sakisian and Shchukin, the bearers of a new "Kipchak orientation," in the art of the Timurids. Şeyhî is cited by Sam Mirza as an artist of Kerman but he himself has signed his name to a poem of Camî, in an *muraqqa'* as "Şeyhî of Yezd". In all likelihood he had first belonged to the circle of Yusuf Bek Karakoyunlu, the governor of Yezd, and finally joined Yakub Bek Akkoyunlu, after whom he styled himself "Şeyhî al-yaquîbî." Muhammed Nakkaş, styled on the miniatures as "Ustad Muhammed Siyahqalem," is clearly to be identified with Muhammed Nakkaş of Herat, praised by Alişir Nevayî and Khondemir as "Herat's greatest artist." He served as director of the library, the Art Academy, first under Alişir, and later under Bediuzzam (the last Timurid ruler of Herat). He is mentioned by Alişir Nevayî in 1491 as "now being away in Iraq." Furthermore we have his painting, of the portrait of the Kadi of Şirvan (CY, II, 49 b), and another painting mentioned as a work done jointly with Şeyhî (CY, I, 51 a) These works were evidently completed in Azarbaijan. However, Muhammed Nakkaş did spend most of his life in Herat and in all likelihood his many works surviving in both CY albums were brought to Tabriz and thence to Istanbul by his patron, Bediuzzaman Mirza. (It should be recalled that Bediuzzaman came to Istanbul with Selim I and died there). Muhammed Nakkaş died in Herat in 1510.

The "Kibchak School," to which several of the works of Şeyhî and Muhammed Nakkaş belong, was a movement in the Timurid arts essentially associated with Herat. It was introduced by artists who were compelled to accompany the Timurid Ebu Saïd Mirza at the time of his conquest of Herat on June 19, 1457,

and similarly when Alaeddin Mirza (son of Baysungur) occupied the city on April 23, 1458. Alaeddin Mirza is likewise famous as a patron of the arts.

The following facts must be kept in mind in any evaluation:

Ebu Said had moved on Herat with an army based on the Argın tribe of the lower Sırderya region, Alaeddin Mirza and his entourage had spent eight years among the Özbeks of Western Siberia (according to Abdurrazzaq Samarqandî in «İbir-Sibir»). Cihanşah Karakoyunlu and both of his art-patronizing sons, Pırbudaq and Yusuf, had brought several artists from Herat to Iran after the six-month occupation of the city (in the second half of 1458); Yusuf Mirza had brought painters to Kerman, while Pırbudaq had brought them first to Yazd and thence to Baghdad. Some of these artists thence passed to the Akkoyunlu after the defeat of the Karakoyunlus in 1467 (e. g. Şeyh Abdullah Herevî [Tabbakh], Şeyh Mahmud Herevî, Mirek Naqqaş. Sultanali Meşhedi, Şeyhî, Abdurrahman al-Horezmî, Abdürrahim Khorezmî Enisî [the latter's son], Abdülkerim Khorezmî, and joined the Akkoyunlu only after the defeat of 1471 (Ebu Said's death at Kara bag).

The hypothesis of an Istanbul origin of some of the works in these three albums is untenable.

No. 2154 "CBh," is an album compiled in 952/1545 by order of Shah Tahmasp Safavi for his brother Behram Mirza. It contains portraits of Safavi princes, lords, and palace officials together with samples of calligraphy and miniatures of great artists such as Ahmed Musa (İlhanid period), Ca'far Baysunguri, Azhar Mirek, Muzaffer Siyah Qalam, Sultanali Mashhadi, Behzad, Qasim Naqqash, Dost Muhammad (Temurid period), Sultan Muhammad Naqqash, and Muhammadi (Safavid period). This album has apparently been prepared by the painter Dost Muhammad, who was educated at Herat in the late Temurid period and attained fame under the Safavids. He wrote a history of the painters and calligraphers of the İlhanid and Temurid periods, under the title, *Hālāt-i Hünervārān*, which is incorporated in the album (fls. 12-15), from which it has been taken and published by Abdullah Chagatay in Lahore in 1936.